

Kitap Eleştirisi

“Yarasa Görünümlü Kelimeler”den Kapitalist Toplumdaki İnsanın Durumuna

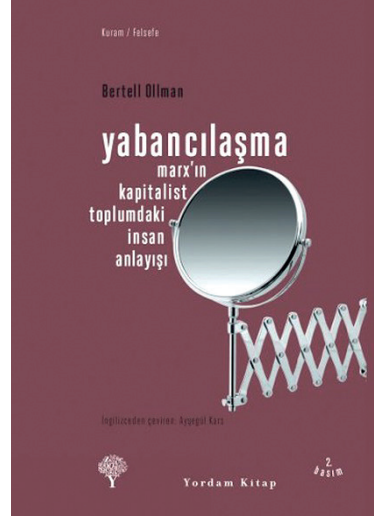
Emre CANPOLAT*

Bertell Ollman, (2012).
Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı.

Çev.: Ayşegül Kars. İstanbul: Yordam Kitap.
430 sayfa.

ISBN: 978-605-5541-42-2

Bertell Ollman'ın ilk olarak 1971 yılında basılan ve doktora tezinden kitaplaştırılan “Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı” isimli eseri hakkında, genel olarak, biri kapsamlı diğeri oldukça kısa iki yorum yapılabilir ve ikinci yorumun birincinin koşulu olduğunu da eklememiz gerekir: (i) Söz konusu eser Karl Marx'ın yabancılaşma teorisi hakkında Türkçede yer alan en yetkin çalışmadır. (ii) Ollman'ın Marx'ın yabancılaşma teorisini ele alırken ortaya koyduğu çözümlenme, Marx'ın “yarasa görünümlü” kelimelerini, Ollman'ın andığı biçimde “içsel ilişkiler felsefesi”ni, yani düşünme tarzını ve yöntemini, bunlardan farklı olarak sunuş tarzını, öte yandan kuramsal hatlarını, insan doğası kavrayışını, buna bağlı olarak etik ve özcülükle ilgili tartışmaları ve Marx'ın geç dönem çalışmalarında yabancılaşma teorisini aslında terk ettiğini savunan yaygın değerlendirmelerin ve Marx'ın aslında bir felsefesinin olmadığına dönük Marksist değerlendirmelerin çürütülmesini içeren oldukça kapsamlı tartışmaları içermektedir. Okur, kitabı ilk eline aldığı andan itibaren son sayfasına kadar, Marx'ın yabancılaşma teorisi etrafında dönen tartışmalar zinciri içinde buluyor kendini. Kitap bittiğinde ise yalnızca Marx'ın yabancılaşma teorisine vakıf olmakla kalmıyor, hakkında bugüne kadar çok az şey yazılmış olan Marx'ın yöntemini ve hayatı boyunca evrim geçirerek olgunlaşan düşünsel izleğini de kavramış oluyor. Ollman'ın, Marx'ın yöntemine odaklanan ve Türkiye’de de daha

*Dr., Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi

çok bilinen sonraki çalışmalarına da kaynaklık eden bu kitabı, günümüzdeki insanın çelişkilerini ele alma ve anlamaya dönük çaba için olduğu kadar, Marksist ekol içindeki tartışmalar için de oldukça önemli bir başucu kitabı olarak görülmelidir.

Bu aşamada şöyle bir soru sorulabilir: Ollman, neden Marx'ın yabancılaşma teorisini açıklamak ve günümüze doğru güncel yorumlarla teoriyi genişletmek gibi bir yol izlemiyor da, yabancılaşma konusunu yukarıda sıralanan bir dizi yöntemsel ve literatüre dair tartışmalara girerek ele alıyor? Böyle bir varsayımsal soruyu cevaplamamız gerekiyor, çünkü, Ollman yabancılaşma konusunu, 430 sayfalık kitabının 211'nci sayfasından önce, yani üçüncü bölümden önce doğrudan ele almıyor. Sorumuzu şu şekilde de sorabiliriz: Ortalama bir okuyucu için önceki 210 sayfanın önemi nedir?

Yabancılaşma teorisi Marx'ın en popüler ama bir o kadar da eksik ya da yanlış kavranmış teorilerinden biridir desek abartılı bir şey söylemiş olmayız. Marx'ın yabancılaşma teorisi hakkında, Türkçede de diğer dünya dillerinde de, birbirinden farklı niteliklerde olan pek çok farklı kaynağa ulaşmak mümkün. Ollman, anlaşılan o ki, doktora tezini kafasında organize ederken, Marx'ın yabancılaşma teorisini ele alan benzer çalışmalardan farklı olarak, öncelikle yaygın bir takım yanlış anlaşılımları ve eksiklikleri de ortadan kaldırmayı kendine görev edinmiş ve daha da önemlisi, Marx'ın yabancılaşmış insan kavrayışının aslında bir bütün olarak bugün Marksizm olarak andığımız düşünce toplamındaki önemini ortaya koymak istemiştir. Bu nedenle yabancılaşma konusu, Ollman için, günümüz insanını anlama yolunda anahtar bir teori olmanın yanında, Marx'ın felsefesini, araştırma yöntemini ve düşünme tarzını ortaya koyan yegâne nirengi noktalarından da biridir. Marx'ın yabancılaşma teorisini hakkıyla anlayan bir okuyucu, ilk çalışmalarından son çalışmalarına kadar Marx'ın geliştirdiği düşünsel izleği kavramaya çok daha fazla yaklaşmış olur. Zira Jean Hyppolite, "Marx'ın tüm düşüncesinin kökensel fikri ve bir bakıma tohumu, onun Hegel ve Feuerbach'tan aldığı yabancılaşma fikridir" diyor, ancak bu kavramı gözeterek Marksist özgürleşmenin ne olduğunu anlayabiliriz ve 1844 *Elyazmaları'yla Kapital* arasındaki teorik bağı çözebiliriz (2010: 173-174).

Marx'ı ucundan kıyısından bilen herkes, onun ilk defa 1844 *Elyazmaları*'nda ele aldığı ve sonraki çalışmalarında bir daha da bu netlikte ele almadığı şu çözümlenmeden mutlaka haberdardır: Yabancılaşmanın birbiriyle bağlantılı dört biçimi, insanın (i) *kendi ürünü*, (ii) *üretici etkinliği*, (iii) *türü* ve (iv) *diğer insanlarla kurduğu ilişkide en belirgin şekilde karşımıza çıkar*. Marx'ın yabancılaşma konusundaki hareket noktası, kapitalist ekonominin işleyişini inceleyen klasik ekonomi-politikçilerin özel mülkiyetten hareket etmesine nazire olarak belirlediği -çünkü bu, kötülüğü ilk günahla açıklamak gibi bir şeydir, yani bir totolojidir- (Marx, 2005: 243) ve "güncel iktisadi bir olgu" olarak nitelediği, üreticinin yüzleştiği sömürünün çıplak görünümüdür:

"İşçi ne kadar çok zenginlik üretir, üretimi erk ve hacim bakımından ne kadar artarsa, o kadar yoksul duruma gelir. Ne kadar çok meta üretirse, o kadar ucuz bir meta olur. İnsanların dünyasının değersizleşmesi, nesnelere dünyasının değer kazanması ile orantılı olarak artar. Emek sadece emtia üretmekle kalmaz; genel olarak emtia ürettiği ölçüde, kendi kendini ve işçiyi de meta olarak üretir" (2005: 140).

(i) Açıkça görüldüğü gibi, işçinin emek ürünü ve kendisi arasında düşmanca/karşıt bir ilişki vardır. Marx, emek ürününü emeğin nesneleşmesi olarak kavrar. İnsanın kendi öz etkinliği somut bir emek ürünü olarak onun nesnesi haline dönüşür. Ancak onun bu öz ürünü, yani onun kendi ürünü "...yabancı bir varlık olarak, üreticiden bağımsız bir erk olarak, ona karşı koyar", dolayısıyla kapitalist üretim koşulları altında üretici etkinlik "...işçi için kendi gerçekliğinin yitirilmesi olarak, nesneleşme nesnenin yitirilmesi ya da nesneye kölelik olarak, sahiplenme yabancılaştırma, yoksunlaştırma olarak görülür" (2005: 140). Üreticiyle emek ürünü arasındaki bu çelişki "işçinin kendi ürünü karşısında, yabancı bir nesne karşısındakiyle aynı ilişki içinde" olmasından kaynaklanır (2005:140-141). İnsanı insan yapan etkinliğin ürünü, o insanın olmadığı gibi, bu sorun basit bir sahip olmama ya da denetim yoksunluğundan ibaret de değildir. Bu ilişki, üreticinin tüm maddi yaşam koşullarının emek ürünü açısından görünümünü özetler.

(ii) İşçi ve emek ürünü arasındaki bu karşıt konumlanma, işçinin kendi emek etkinliğine yabancılaştırmasının da ifadesidir. Emeğin ürünü işçiye ait değilse, emek etkinliği de onun dışında ve karşıt bir şeye dönüşür. Kapitalist üretim koşullarında emek etkinliği, Marx'ın ifadesiyle, "...emeğin işçinin dışında olması, yani onun özüne ilişkin olmaması, demek ki emeğinde işçinin kendini olumlama-yıp yadsıması, mutlu değil mutsuz olması, özgür bir fizik ve entelektüel etkinlik göstermeyip bedenine ve tenine eziyet etmesi olgusuna" dönüşür (2005: 143). Emek etkinliği özgür çalışma olarak ortadan kalkar ve işçinin fiziksel yapısına bile karşıt olan zorunlu bir çalışma haline dönüşür. Zorunlu çalışma, emeğin insan gereksinimlerini karşılayan niteliğini ortadan kaldırır ve zora dayanan bu etkinlik haricindeki zamanlarda duyduğu hayati gereksinimlerini karşılamamın aracına dönüşür. İşçinin, zorlama ortadan kalkar kalkmaz işten "vebadan kaçır gibi kaçması"nın nedenini Marx burada görür.

(iii) Tam da bu nedenle insan kendi türüne yabancılaştırmıştır. Marx'ta, insanı insan yapan ve onun özü olarak belirlen şeyin emek etkinliği olduğu vurgulanmalıdır. İnsan, kendinin bilincine sahip türsel varlık olarak, doğayı kendi örgen-sel olmayan bedeni ve bilinçli geçim aracı haline getirdiği ölçüde insanlaşmıştır. Nesneleşme, yani onun dolaysız emek etkinliği, bu anlamıyla onun türsel etkinliğidir. Kapitalist üretim ilişkilerinde insanın emek etkinliği onun fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanmasının bir aracına ve zorunlu çalışmaya indirgenince, insan,

türsel etkinliğini gerçekleştiremez hale gelir. Hâlbuki insan yaşamsal gereksinimleri dışında da üretir, doğayı yeniden kendisi için üretir ve “güzellik yasalarına göre de üretir” (2005: 147). Çünkü insan türü, hayvandan farklı olarak, kendi yaşamsal etkinliğiyle özdeş değildir. İnsan kendisine mesafelenir ve yaşamsal etkinliği dışında, doğayı kendisi için yeniden üretir ve sadece geçim araçları üretmez, sanat gibi yaratıcı faaliyetlerle sürekli olarak üretmeye devam eder. Kapitalist üretim tarzı ise insanın tüm bu niteliklerini elinden alır ve insanın bireysel varoluşu fiziksel varoluşunun aracı olur (2005: 148-149).

(iv) İnsanın kendi emek ürününe, emek etkinliğine ve türüne olan yabancılaşması, insanın diğer insanlara yabancılaşması, aynı karşıt/düşmanca ilişkinin insanlar arasında da ortaya çıkması anlamına gelir. Üreticinin emek ürünü kendisine ait değilse bir başkasına aittir. Üreticinin emek etkinliği kendisine ait, onun öz etkinliği ya da iradesine tabii değilse bir başkasının iradesine tabiidir. İnsanın türsel özelliklerini kaybetmesi bir insanın ötekine yabancılaşması demektir. İnsanın tüm bu yabancılaşma pratiği, onun ötekisi haline gelmiş bir başka insan var olmadıkça olamaz ve bu insan işçi dışında bir başka insandır.

Kısaca özetlenen bu çözümleme kapitalist toplumdaki modern insanın deneyimlediği yabancılaşma problemini genel olarak gözler önüne serer. O halde, Marx'ın teorik bir şekilde kesin olarak ifade ettiği bu çözümleme neden daha büyük başka tartışmaların kapısını aralamıştır ya da daha büyük başka teorik izahatları gerektirmektedir? Her şeyden önce, Marx'a göre yabancılaşma bu ilişkilerde görünür olur ve kapitalist üretim tarzının insana karşıt ve onla çelişen karakterinin izi, ortaya çıkardığı bu ilişkilerde sürülebilir. “Marx'ın geliştirdiği yabancılaşma teorisi, insan faaliyetlerinin nasıl harici, yabancı ve düşmanca bir şey olarak tecrübe edildiğini, bedenimiz ve aklımız için olumsuz etkilerini açıklamaktadır” (Swain, 2013: 5). Bu çaba, sadece kapitalizme özgü bir durum olmasa da modern kapitalizm koşullarında doruğuna ulaşan yabancılaşmış toplumsal ilişkilerin çözümünü hedefler. Marx, kısaca, insan ve doğa arasındaki bir ayrışmaya işaret eder ve söz konusu ayrışma “sadece ücretli emek ve sermayede eksiksizce tamamlanır” (Ollman, 2012: 216). Bir başka deyişle, “bireyin öncü rolünü azaltan bütün önemli değişiklikler insanla doğayı ayırıyormuş gibi değerlendirilir” ve Marksist yabancılaşma teorisi (insanla doğa arasındaki doğal ilişkilerden) “bağımsız olduğu varsayılan”, toplumsal ilişkiler sürecinin ürünü olarak ortaya çıkmış unsurlara odaklanır (2012: 217). Dolayısıyla, şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Marx açısından yabancılaşma sorunu dört başlıkta formüle edilen bir çözümlemeden ibaret değildir. Görünümler ve ilişkiler zaman ve mekânda değişiklik gösterebilir, farklı ve yeni biçimlerde karşımıza çıkabilir ama Marx'ın esas olan kapitalist üretim tarzı ve insan arasındaki uzlaşmaz nitelikteki çelişkilerdir. Üstüne üstlük yabancılaşma sorununun ele alınma tarzı ontolojik düzeyde, insanın doğası ve özüne dair daha temel bir teoriye, insanın bireysel ve toplumsal varlığının sınırlarını çizen ve içini dolduran bir felsefeye dayanır. Bu nedenle, başta

da belirtildiği gibi, Ollman'ın ele alınan çalışması, yukarıda sıralanan konu başlıklarının her birinde gerçekten derinlikli tartışmalar yürütürken, diğer yandan, Marx'ın yöntemi ve düşünme tarzını benzerine sık rastlanmayacak bir netlikte gözler önüne sermektedir.

Marx, genel olarak, insana bu kadar karşıt olan ve üreticileri giderek daha yoksul hale getiren kapitalist üretim tarzının kendini nasıl oluyor da doğal bir ilişki olarak dayatabiliyor sorusuyla ilgilenirken, bildiği gibi, yöntemini ve kullandığı kavramları net bir şekilde açıklamamıştır. Ollman'ın bu eseri Marx'ın düşünme ve araştırma yöntemini sakince anlatırken kavramlarının neden sürekli yeni anlamlar kazanacak şekilde dönüştüğünü de açıklar: Şeyler durağan değildir ki Marx'ın kavramları da durağan olsun!

Ollman, Marx'ın "yarasa görünümlü kelimeler"inden başlar, yöntemine uğrar, düşünme tarzını özetler, insan doğası gibi önemli tartışma başlıklarının içini doldurur ve en nihayetinde Marx'ın kavradığı biçimde "kapitalist toplumdaki insanın durumu"nu gözler önüne sererek, belki de okurlarının beklentisinin çok ötesinde, yalnızca günümüzün kapitalist toplumuna değil, bütün bir Marksist literatüre farklı bir gözle bakmalarını sağlayacak nitelikte bir eser sunmuş olur.

Kaynakça

- Hypolite, J. (2010) *Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar* (çev. D. B. Kılınc), Ankara: Doğu-Batı.
- Marx, K. (2005) *1844 Elyazmaları* (çev. K. Somer), Ankara. Sol.
- Ollman, B. (2012) *Yabancılaşma*. (çev. A. Kars), İstanbul: Yordam.
- Swain, D. (2013) *Yabancılaşma* (çev. H. T. Urbanlı), İstanbul: Durak.

